

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 5 Issue 5, p. 207-224, September 2013

İngiltere, Nesturiler Ve İç Toprak Projesi (1919-1922) *The Great Britain, Nestorians And the Project of Internal Land*

Doç. Dr. Serdar SAKİN
Erciyes Üniversitesi-Kayseri
Dr. H. Zeki KAPCI
Erciyes Üniversitesi-Kayseri

Öz: Bu makale İngiltere'nin Milli Mücadele Döneminde Türkiye'nin güneyi ve Irak'ın kuzeyinde bir Nesturi devleti kurma çabalarını incelemektedir. İngiltere'nin Kafkaslar ile Irak arasında İngiliz bağlantısını sağlayacak bir uydu devleti kurma hedefi doğrultusunda Nesturilerin lideri Ağa Petros bir Yerleşim Planı uygulamaya çalışmış ancak planın başarısız olması üzerine yurt dışına çıkarak dış destek ile Nesturilere otonomi sağlamak için girişimlerine devam etmiştir. İngilizlerin Nesturi devleti kurma planı gerçekleştirilememiş ancak Nesturilerin İngilizlerle işbirliği yapması bölgedeki Türk, Kürt ve Arab halkları ile Nesturiler arasındaki münasebetlerin zedelenmesine yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nesturi, Süryani, Ağa Petros, İmadiye, Hakkâri

Abstract: This article examines the British attempts to establish a Nestorian state in southern Turkey and northern Iraq. In order to realize the British plan to establish a satellite state between the Caucasus and Iraq, Nestorian leader Agha Petros put a settlement plan into practice but as his plan failed he left the country to seek foreign support for an autonomous Nestorian state. While the British plan to establish a Nestorian state failed, the Nestorian collaboration with the British diminished the relations between Nestorians and their neighbors, the Turks, Kurds and Arabs.

Keywords: Nestorian, Syrian, Agha Petros, Amediye, Hakkâri.

Giriş

Anadolu toprakları üzerinde yaşayan halkların kısıktırılması ve bu doğrultuda yaşadığımız topraklar üzerinde karışıklıklar çıkartılması siyaseti, geçmişten günümüze kadar süre gelmiştir. Başka bir ifade ile emperyalist devletlerin ekonomik yönden, dini açıdan ve siyasi platformda kendilerini tatmin edebilmeleri için gerekli gördükleri Anadolu topraklarını karıştırma politikası her zaman gündemde kalmış ve sıcaklığını korumuştur. Bu politikayı uygulayabilmek için her dönemin kendine özgü uydu milletleri olmuştur. Bu uydu millet gün gelmiş Ermeniler, gün gelmiş Rumlar, gün gelmiş Nesturiler olmuştur. İşte Nesturilere yönelik bu çalışma emperyalist devletlerin hiç değişmeyen söz konusu uydu milletlerle ortamı karıştırıp çıkar sağlama çabalarının anlaşılabilmesi ve buna uyulmaması için sadece bir örnektir.

Makalenin içerdiği süreç daha çok Milli Mücadele Dönemi de diyebileceğimiz 1919-1922 yılları arasındadır. İfade etmek gerekir ki Nesturilerin bu dönemine daha doğrusu Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetlerine dair yapılan çalışmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Bu

nedenle makalede Nasturilerin bağımsızlık çarpınışlarının, fakat bunu yaparken bile yine kendilerine değil İngiltere'ye hizmet etmelerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Makale'nin ana konusu La Question De Mossoul De La Signature Du Traite D'armistice De Moudros (30 Octobre 1918 au 1 re Mars 1925) başlıklı orijinal belgelerden faydalanılarak oluşturulmuştur. Celal Bayar'ın anlarına yansıyan şekliyle Dış İşleri Bakanlığı 1925 yılında La Question De Mossoul adında kırmızı bir kitap bastırmıştır. Bu kitap 30 Ekim 1918-1Mart 1925 tarihleri arasındaki süreçte Musul Meselesi'ne dair olan resmî belgeleri ihtiva etmektedir. Ayrıca eserin Fransızca yazıldığı düşünülmektedir¹. Söz konusu eser araştırmacılar tarafından neredeyse hiç kullanılmayan bir eserdir. İnceleyebildiğimiz kadarıyla da sadece Zekeriya Türkmen tarafından Özdemir Bey harekâtı hakkında kullanılmıştır. Bu yönüyle de araştırmacıların dikkat etmesini düşündüğümüz belgelerdir.

Söz konusu belgelerde yer alan bilgiler, incelediğimiz dönem ile ilgili eserler kaleme almış olan konuya hâkim bilim adamlarının (Mim Kemal Öke, Bülent Özdemir, Yonca Anzerlioğlu vs.) eserleri incelenerek değerlendirilmiş, mümkün olduğu kadar objektiflik sağlanmaya çalışılarak konu tamamlanmıştır.

Bu noktada Nasturilerin tarihinin kısaca özetlenmesi konuya giriş için faydalı olacaktır.

Nasturilerin tarih sahnesine çıkışı 428'de İstanbul Ruhbanı olan Rahip Nastur'un (Nestorius) Hz. İsa'nın kutsallığı ile ilgili tartışmalar sonrası Papa tarafından kınanması ve Roma'dan ayrılan topluluğun yeni bir mezhep kurmasıyla meydana gelmiştir². Bu çerçevede Nasturi kavramı İstanbul Patriği Nastur'un (Nestorius) görüşlerine inanan halka verilen isimdir denilebilir³.

Dini açıdan bakıldığında Nasturi Patrikliği'nin ilk merkezi Nizip olmuş, sonraki dönemlerde farklı yerlere taşınmışsa da Güney Doğu Anadolu ve Irak coğrafyası dışına çıkmamıştır. 8. yüzyılda Bağdat, patriklik merkezi olmuştur. İlerleyen zamanlarda 1551 yılında Nasturi Kilisesi parçalanmış ve bu parçalanmadan üç ayrı patriklik kurulmuştur. Bunlar El-Koş, Musul ve Diyarbakır patrikhaneleridir. El-Koş Patrikhanesi 1804, Musul Patrikhanesi 1700, Diyarbakır Patrikhanesi ise 1830'a değin ayakta kalmıştır. Öte taraftan 1779 senesinde Hakkâri'nin 8 km. kuzeyinde yer alan Koçanis'te (Konak) bir Nasturi Patrikhanesi daha kurulmuş ve 1915'e kadar bu patrikhane faaliyette kalmıştır. Günümüzde ise Nasturiler'in Patriklik merkezleri ABD'de bulunmaktadır⁴.

¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş*, C. 1, (İstanbul: Baha Matbaası, 1965), 92.

² Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul/Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992), 136-137.

³ Murat Gökhan Dalyan, "XIX. Yüzyıl Nasturilerinde Evlilik ve Düğün", *Turkish Studies*, V. 6/3, Yaz (2011): 662. Başka bir tanımlamaya göre de Van Gölü'nün etrafındaki halk Azerbaycan'ın batısında Nasturi fırkasını teşkil etmiştir. Fırkanın liderlerine Mar Şimun, inananlarına ise Nasturi denmiştir. Nasturiler esasen Roma'ya bağlanmayı reddeden Keldaniler olarak, Keldaniler de Roma'nın otoritesini kabul eden Nasturiler şeklinde tarif edilebilir. Bu tarz bir ayrışma 16. Yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Yine Doğu Kilisesi'nde Papa'nın hakimiyet yetkisini tanımayan Keldaniler, yaptıkları hata yüzünden Nasturiler diye adlandırılırlar. Nasturiler bu adlandırmayı kabul etmezler ve kendilerine basitçe Süryaniler derler. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren de kendilerini Asurlular olarak adlandırılırlar. Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 74,78.

⁴ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayri-Müslimler*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2001), 111. Aynı şekilde Yavuz Ercan Patriklik merkezinin San-Fransisco eyaletinde olduğunu belirtmiştir. Buna karşın Mehmet Çelik, Patrikhanenin Chicago eyaletinde bulunduğunu ifade etmiştir. Mehmet Çelik, *Ortadoğu Mozaiki Süryaniler-Nasturiler*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996), 57.

Tarihi süreçte Nasturiler, Moğol istilası sonrasında Hakkâri ve Urmiye çevresindeki bölgeye dağılmışlardır. Yerleştikleri bu bölge İlhanelilerden önce sırasıyla Selçuklu ve Musul Atabeyleri hâkimiyetinde olan bir bölgedir. 1262’de İlhanelilerin, 1349-1405’te Karakoyunluların, 1387’de Timur’un, 1468’de Akkoyunluların hâkimiyetine girmiştir. 16. yüzyıl başlarından itibaren de Osmanlı Dönemi başlamıştır⁵.

Nasturiler 19. yüzyıla geldiğinde Güneydoğu Anadolu (Hakkâri), Kuzey Irak (Musul) ve İran Azerbaycanı’nın batısı (Urmiye) arasındaki dağlık sınır bölgesinde Müslüman topluluk içinde dağınık zümreler halinde⁶ başka bir ifade ile göçebe ve yerleşik olmak üzere iki kısma ayrılmış bir biçimde yaşamışlardır. Göçebeler Hakkâri bölgesini, yerleşik hayatı isteyenler de İran’ın kuzeybatısındaki verimli tarım alanlarını tercih etmişlerdir⁷. Bununla birlikte buralardan ayrı olarak bütün Asya’ya yayılmış vaziyette oldukları da ifade edilebilir⁸. Esasen Osmanlı Devleti sınırlarında kalabalık bir kitle olarak görülmemiş olan Nasturiler, öteki Ortodoks olmayan gruplar gibi Ermeni milleti içinde sınıflandırılmışlardır. Yani Nasturiler, Osmanlı idaresi tarafından farklı bir millet olarak görülmemişlerdir⁹. Aynı şekilde İran tarafından da sayılarının azlığı nedeniyle bir millet olarak tanınmamışlardır¹⁰.

Nasturiler hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü kayıtlarında şu şekilde bir bilgilendirme yapılmıştır: “*Nasturiler 80 bin kadar tahmin olunuyor. İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır hattını oluşturan ve Musul’a kadar devam eden dağlar silsilesinin eteklerinde bulunuyorlar. Nasturilerin en yoğun buldukları mıntika Çölemerik civarındır. Çölemerik’in doğu ve güneyinde Tiyari, Tuhuma kabileleri ile Aşuda’da bulunuyorlar. Hükümete vergi vermiyorlar. Biraz tazyik görünce konsoloslara müracaatı itiyat etmişlerdir. Âdetlerine ve geleneklerine sadıktırlar. Musul’a yakın yerlerde İslam âdetleri ile hemhaldırlar. Arapça da tekellüm ediyorlar. Müteferrik buldukları yerlerde Ermeni kiliselerine devam ediyorlar*”¹¹.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilinde, kendi halinde yaşayan bir grup olan Nasturiler, tıpkı Rumlar ve Ermeniler gibi, Avrupa ve ABD’nin kendi çıkarlarına yönelik olarak kullanmaya çalışacağı unsurlardan biri olarak zamanla belirmeye başlamıştır. Rusya, İngiltere ve ABD Nasturiler için mücadeleye tutuşan devletler olmuştur. Özellikle İngiltere¹²; kendi kontrolünde bulunan Hindistan’da çok sayıda Nasturi’nin yaşamasından yola çıkarak Hakkâri bölgesindeki Nasturileri de kendi nüfuzunda görmek istemiştir. Rusya ise bu alanı

⁵ Cabir Doğan, “1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, Aralık (2010): 1.

⁶ Doğan, agm, 2. Nasturilerin yaşadığı yerler hakkında ayrıca bkz. Edward Every, “The Assyrians”, *Religion In The East*, V. I, (Cambridge University Press, 1969), 521-533.

⁷ Dalyan, agm, 663. Göçebe ve Yerleşik hayat bakımından Nasturilerin yaşadığı coğrafya konusunda ayrıntılı ve yeni bir tarih araştırması olarak bkz. Murat Gökhan Dalyan, *19. Yüzyılda Nasturiler*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2009), 17-25.

⁸ Ercan, age, 62. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkn. Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler*, (Ankara: Tamga Yayınları, 2000).

⁹ Yonca Anzerlioğlu, “XIX.Yy. Ve Sonrasında Nasturi Hristiyanlarının Faaliyetleri”, *Türk Yurdu*, C.18 (1998): 178.

¹⁰ Dalyan, agm, 663.

¹¹ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrakı 4. Şube (BOA, DH. EUM.), Dosya No:73, Vesika No: 1/3 (Tarihsiz).

¹² İngiltere’de Canterbury Başpiskoposluğu’nda Nasturiler için faaliyet gösteren “Assyrian Mission” bulunmaktaydı. Bkn. Feridun Ergin, “Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VII, Mart, S.20, (1991): 170.

İngiltere'ye bırakmamak için Nasturilerin fikirlerini lehine çevirmiş ve bu halkı ikiye bölmüştür. Böylece bir taraf İngiliz ve Amerika emellerine hizmet ederken diğer taraf Rus nüfuzunda yer almıştır¹³.

Nasturilere yönelik bu nüfuz mücadelesinde dini yönde misyonerlik çalışmalarına ağırlık verildiği de yine arşiv belgelerinde göze çarpmaktadır. Belgelerde Fransızların Aşuda'da, İngiliz misyonerlerin Koçanis'te (Konak) kırk seneden beri Nasturilerin dinlerinde değişiklik yapmak için çalıştıkları ama başarılı olamadıkları bildirilirken son dönemde Nasturilerin Rus propagandasına aldandıkları da belirtilmiştir. Belgeye göre Ruslar Selmas ve Urmiye'de Nasturi ve Keldanilerden 15 bin kişiyi Ortodoks yapmıştır. Din değiştirme vakasında Keldani ve Nasturi papazların üzerinden hareket edildiği de anlaşılmaktadır. Çünkü Ortodoks olan 50 Nasturi ve Keldani papaz Rus Hükümeti tarafından 3-5 lira maaşa bağlanmıştır¹⁴.

Bu bağlamda mezhep değiştiren papazların Rus Hükümeti için çalışan maaşlı misyonerler olması gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Bu papazlar kendi toplumunu Ortodoks mezhebine döndürmek için Ruslarla birlikte hareket etmişlerdir. Netice itibariyle büyük güçlerin misyonerlik çalışmaları özellikle Rusya lehinde sonuç vermiş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında da Osmanlı Nasturileri İtilaf Devletleri yanında yer almışlardır. Her ne kadar daha savaşın başında, 1914 Ağustosunda, Osmanlı idaresi Van Valisi Tahsin Paşa'nın aracılığıyla Nasturi Patriği Mar Şimun'a Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi halinde Nasturilerin tarafsız kalması isteğini iletmış ve karşılığında da kendilerine her alanda ıslahat sözü verilmişse de bu öneriye riayet edilmemiştir. Aynı şekilde Musul'daki Alman Konsolosu da özerklik ve can güvenliği sağlanmak üzere Nasturi Patriği'nden bağlılık istemiş, bu istek de kabul görmemiştir. Aksine Mar Şimun Urmiye'deki Rus ordusundan 25 bin tüfek isteyerek Osmanlı ordusuna karşı savaşmaya hazır bulduklarını belirtmiştir. Şunu da ifade etmek gerekir ki; bütün Nasturileri bu dairenin içine sokmak doğru değildir. Örneğin Mardin Nasturileri Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini bildirmişlerdir. Fakat çoğunluk, Süryani¹⁵ Merkezi Ulusal Komitesi adına başkan ve sekreterle beraber dokuz ismin daha yer aldığı ve Tahran'daki Amerikan elçiliğine verilen bir dilekçede de belirtildiği üzere, 1915 yılı başında Rus ordularına gönüllü olarak katılmıştır. Bu gönüllülerden 1916'da bir tabur meydana getiren Rusya; 1917'de de ikinci bir tabur daha oluşturmuştur. Bu taburlar, İran Dış İşleri Bakanlığı müşaviri Ali Gholi'nin Amerika'nın Tahran elçiliğine gönderdiği yazıya göre Urmiye bölgesinde iki bin Müslüman'ı katletmişlerdir. Hatta Amiral Bristol, Dış İşleri Bakanlığı'na sunduğu raporda şu ifadeyi kullanmıştır: “O dönemde bölgede bulunan Amerikalılardan aldığım raporlara göre Hıristiyanlar, Müslüman halkı tamamen temizler, o kadar ki bölgede yaşayan hiçbir canlı bırakmamışlardır, ne bir köpek veya kedi ne de bir tavuk...”¹⁶.

¹³ Erdal Açıkse, “Osmanlı Devleti'ni Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:10 S.2 (2000): 211

¹⁴ BOA, DH.EUM., Dosya No:73, Vesika No: 1/3.

¹⁵ Süryaniler; Bülent Özdemir tarafından Nasturiler, Keldaniler, Yakubiler ve diğerleri olarak tanımlanmıştır. Bkn. Bülent Özdemir, *Süryanilerin Dünü-Bugünü – I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009), 65.

¹⁶ Kemal Çiçek, “Birinci Dünya Savaşı ve Nasturi-Süryaniler”, *I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 541-543.

1. İngiltere ve Nasturiler (1918-1919)

Nasturilerin Birinci Dünya Savaşı içindeki saldırgan tutumları 1917'de vuku bulan Bolşevik İhtilali sonucu Rusya'nın savaştan çekilmesi ile bir süreliğine durmuştur. Rusya'nın Brest-Litovsk Antlaşması kapsamında işgal ettiği bölgelerin bir kısmını boşaltması ve bu arada Nasturilerin yaşadığı Kuzey Batı İran topraklarından da ayrılması bu halk arasında endişe yaratmıştır. Fakat İngiltere'nin Kafkasya'daki konumunu korumak istemesi ve Bağdat'taki İngiliz askeriyle Kafkasya'daki İngiliz askeri arasında bağlantı sağlamak için geçiş yolu olan Margaver ve Targaver vadilerini elde tutmaya çalışması Nasturilerin işine gelmiştir. Çünkü bu bölgede Nasturiler yoğun olarak bulunmaktaydılar. Bu doğrultuda İngiltere 1917 İhtilali sonrasında Osmanlı askerine karşı bölgesel bir kuvvet olarak Nasturileri kullanmayı düşünmeye başlamıştır. 19 Aralık 1917'de yapılan Urmiye Konferansı'nda Ruslarla ortak bir plan çizen İngilizler; Nasturilere, yardımları karşılığında savaş bitince bağımsızlık verileceğini de Yüzbaşı George F. Gracey aracılığıyla ifade etmişlerdir. Bağımsızlık sözü Yüzbaşı Gracey tarafından Ağustos 1918'de de yinelenmiştir. Bu vaatlere kanan Nasturiler, Şubat-Ağustos 1918 arasında 4000 kişilik birlikleriyle Başkale-Soğuçbulak arası bölgede Osmanlı askerleriyle savaşmışlardır¹⁷.

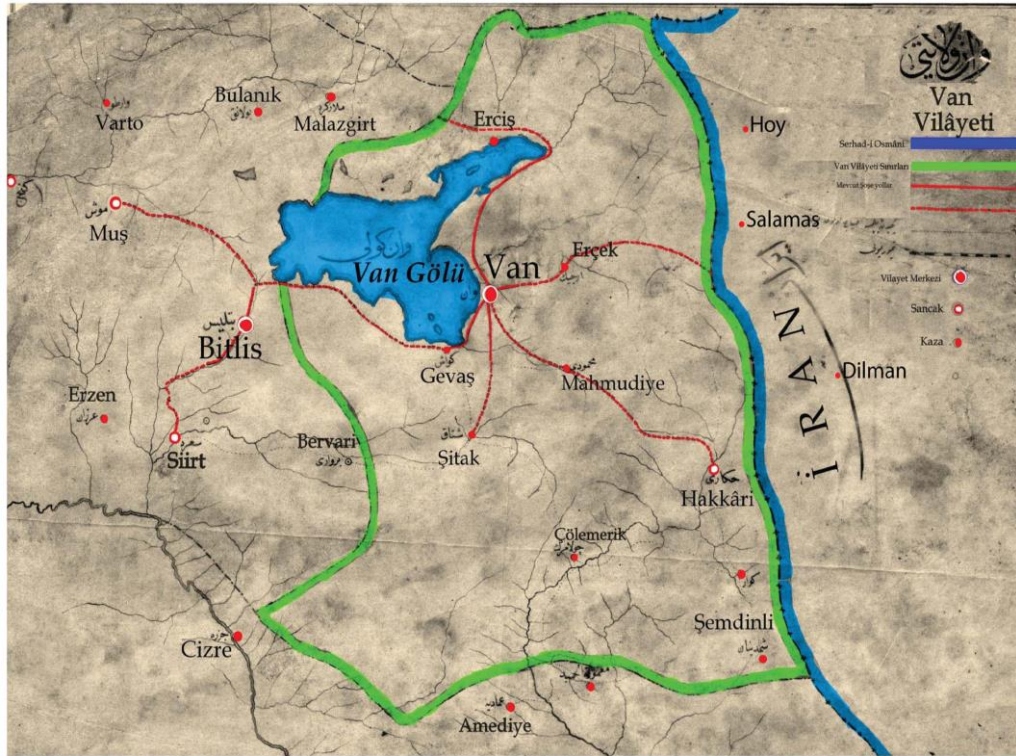
Nasturilerin bölgede verdikleri zararlar, özellikle Urmiye ve Salamas'a saldırılarında yol açtıkları hasarlar yüzünden İranlılarla araları daha da açılmıştır. Bundan ayrı olarak Osmanlı askerinin Van'ı geri almasıyla çok sayıda Ermeni de kendilerine katılınca Nasturilerin güçleri giderek tükenme noktasına gelmiştir. İngiltere bu durumdan Nasturileri kurtarmak için 8 Temmuz 1918'de devreye girerek Mezopotamya'dan uçakla bir mesaj göndermiştir. Mesajda iki hafta sonra Urmiye'ye birkaç günlük mesafedeki bir yerde Nasturilerle buluşulması çağrısında bulunmuştur. Söylenilen zamanda bölgede olabilmek için harekete geçen Nasturiler, İngiliz uçaklarının Osmanlı birliklerini bombalayarak kendilerinin güvenliklerini sağlamaları sayesinde Hemedan'a ulaşmışlardır¹⁸.

Bu arada makalede Nasturilerin yaşadıkları yerler hakkında fazla yer ismi olması nedeniyle okuyucunun anlamasını daha kolaylaştırması için aşağıdaki haritayı vermeyi uygun bulduk¹⁹.

¹⁷ Özdemir, age, 78, 79.

¹⁸ Yonca Anzerlioğlu, age, 91-92.

¹⁹ Harita ekleme fikrini vererek makalemize artı değer katılmasını sağlayan hakemimize teşekkür ederiz.

Harita-1²⁰

Urmiye'den Hemedan'a kadar süren bu yolculuk esnasında geçtikleri Müslüman köylerde katliamlar yapmışlardır. Hakkâri taraflarından gelen Dağlı Nasturiler ve Van Ermenilerinin yol güzergâhındaki Müslümanları katlederek mallarını yağmaladıklarını da Yüzbaşı G. S. Reed Temmuz 1919'da hazırladığı raporda belirtmiştir²¹. 20 Haziran 1919'da Sadaret makamına Van Valisi Haydar Bey tarafından çekilen şifre telgrafnamede ise Şah tahtına gelen Ermeni kuvvetlerinin İğdır tarafına geçtiği bildirilmiştir. Bu durumdan Ermenilerin başka yola başvuracaklarının anlaşıldığı da telgrafa eklenmiştir²².

İngiltere, yaptığı çağrının bir gereği olarak Bağdat'a 50 km uzaklıkta bulunan Bakuba'da²³ Nasturiler için 3 bin çadırdan meydana gelen bir kamp meydana getirmiştir. Buraya 40 bin ile 50 bin arasında değişiklik gösteren sığınmacı yerleştirilmiştir. Kampa gelenlerin salgın hastalık taşıyabilecekleri düşünülerek, kurulan dezenfekte istasyonlarından geçebilenler kampa girebilmişlerdir. 1 mil kare alana kurulan kampta bulunan sığınmacılar; Ermeniler, Dağlı Nasturiler ve kampın üçte birini oluşturan Urmiye ve Salamas'tan gelen Nasturi ve Ermenilerdir²⁴.

İngiltere, Irak'a gelen bu Hıristiyan sığınmacıların bölgede özerk bir idare kurabilmesini sağlamak için silahladığı iki tabur paralı Nasturi askerini Büyük Zap Vadisi'ndeki Kürt köylerinin boşaltılmasında kullanmıştır. Bu durum Kürt aşiretlerinin 1919 yılının Mart ayı itibarıyla isyan çıkarmalarına sebep olmuştur. İlk olarak Goyan aşireti,

²⁰ Dalyan, agt, 192 (Ek 1.2).

²¹ Özdemir, age, 80.

²² BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH KMS), Dosya No:50-3, Gömlek No: 17, Belge 6. (3 Kânunusani 1336).

²³ Bakuba Kampı Bağdat'a 50 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Bkn. Öke, age, 156.

²⁴ Özdemir, age, 103-104.

Şırnak'taki Şeyh Abdurrahman'ın isteğiyle Nasturi köylerine saldırmıştır. 4 Nisan 1919'da İngiliz İşgal Yönetimi'nin Zaho'daki görevlisi Yüzbaşı Pearson'ı öldürmüşlerdir. İngilizler karşılık vermek istese de isyan çıkaranların Musul dışına kaçmaları bunu engellemiş, İstanbul Hükümeti'nin İngilizleri etkilemek için 13. Kolordu'nun asileri cezalandırabileceği çağrısına da Amiral Calthorpe karşı çıkmıştır. Calthorpe'a göre zaten isyancıları Şırnak ve Cizre'deki Türk makamları kıskırtmaktaydı ve İstanbul Hükümeti'nin çağrısının kabul edilmesi İngiltere için aleyhte bir karar olurdu. Bu düzlemde İngiltere, bölgede bulunan General William Marshall'a Zaho ve Cizre'nin işgal edilmesini ve asilerin cezalandırılmasını emretmişse de Marshall buna riayet etmemiştir. Dolayısıyla İngiltere'nin bu ayaklanmada etkisiz kalması olayları büyütmüş; Goyan aşireti, Barvari ve Guli aşiretlerinden de destek almıştır. Bu durum İngiltere'nin Nasturiler için özerk yönetim kurma planından 1919'un Haziran ayı sonunda vazgeçmesine ve Nasturi taburlarını da geri çekmesine yol açmıştır. Fakat aşiretlerin faaliyetleri yine de süregelmiştir. Bunun üzerine İngilizler Nasturilerle beraber, ayaklananlara yardım ettiklerini ileri sürerek Musul'daki Kürt köylerini yakıp yıkmışlardır. Bunu yaparken de ilk kez hava kuvvetlerini etkili şekilde kullanmışlar ve Musul'un yanı sıra Cizre'nin köylerinden bir kısmını da bombalamışlardır²⁵.

Bu arada Van Valisi Haydar Bey tarafından İstanbul'a gönderilen bir şifre telgrafta bölgede meydana gelen olaylar ve yapılanlar hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre Mayıs 1919'da Şammar aşireti bin atlı bir çeteyle İngiliz kervanlarına baskın yapmaktaydı ve diğer aşiretler de İngilizlere saldırı halindeydi. Ayrıca Nasturilerin dini lideri Mar Şimun ile Ağa Petros ve Melik İsmail Musul'a gelerek Samarra açıklarında kalmaktan usanmış olan Nasturilerin talep ve şikâyetlerini iletmışlerdir²⁶.

İngilizlerin Kürt köylerini bombalaması üzerine 13. Kolordu Komutanı Vekili Ahmet Cevdet Bey, Musul'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı'na 28 Ağustos 1919'da bir kınama yazısı yazarak, İkinci Tümen Komutanı aracılığıyla bu yazının Cizre'deki uygun bir elçi tarafından yerine ulaştırılmasını istemiştir. Bu kınamada İngiliz uçaklarının 22 Ağustos 1919 tarihinde Diyarbakır bölgesindeki Cizre yakınlarındaki bir köyü bombaladıkları, bundan köyün camiinin hasara uğradığı, aşiretlerin Zaho'ya saldırma girişimlerinin önlendiği ifade edilmiştir. Yapılan hava saldırısı şiddetle kınanarak ileride yapılacak bu tarz yıkıcı saldırıların önceden bildirilmesi rica edilmiştir²⁷. İngilizlerin yaktığı bir diğer köy ise Guli-Goyan Kabilesi'ne ait Kiror'dur. Bununla ilgili olarak da Goyan Muhtarı Hacim, Kiror'un yakılması esnasında 60 Kürt'ün öldüğünü, 80 kişinin de yaralandığını söylemiş, İngilizlerin burayı yaktıktan sonra Kiror ile Zaho arasındaki Meratek'e çekilerek İngiliz siyasi yöneticisini öldüren Kiror ağasının ve Goyanlılar'ın kaçırdığı 40 tüfek, 14 katır ve 7 öküzün kendilerine verilmesini istediklerini ifade etmiştir. Goyan halkının Zaho'ya özgürce girip çıkabilmek için İngilizlerle anlaşmaya çalıştığını da ekleyen Hacim, Kiror'u yakanların 1200 Tiyari, 200 atlı ve biraz da Hindu olduğunu Zaho'da bulunan Cizreli Şaldeyan Mihail'den öğrendiğini dile getirmiştir. Bu açıklama Ahmet Cevdet Bey tarafından 19 Ekim 1919'da Savunma Bakanlığı'na gönderilmiştir²⁸. Yine Cevdet Bey bu sefer Dış İşleri Bakanlığı'na İngilizlerin Nasturi ve Ermenileri kullandıklarını İmadiye müftüsünden, uleması ve eşrafından işittiklerinden, Ermeni ve Nasturilerden ibaret bu birliklerin aşiretlere saldırdıklarından, Müslüman kadınları din

²⁵ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, (İstanbul: Otopsi Yayınları, 2003), 106-108.

²⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ. Dosya No:73 Vesika No:82, 27 Mayıs 1335.

²⁷ La Question De Mossoul De La Signature Du Traite D'armistice De Moudros (30 Octobre 1918 au 1 re Mars 1925), (İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Vekâleti, 1925), Belge No: 72.

²⁸ La Question De Mossoul, Belge No: 70.

değiştirmeye zorladıklarından, ulemadan bazı kişileri kaçırdıklarından bahsederek hükümetin bu konuda önlem almasını istemiştir²⁹.

Aşiretlerle İngilizler arasındaki çarpışmalar 1919 yılı boyunca süregelmiştir. 27 Aralık 1919 tarihinde Van Valisi Mithat Bey'in Harbiye Nezareti'ne çektiği şifre telgrafta Barzan ve Zibar aşiretlerinin üzerine hareket eden Nasturi ve Ermenilerden oluşan İngiliz kuvvetleriyle bu aşiretlerin çarpışmasında 300-400 kişinin öldüğü belirtilmiştir. Telgrafa göre durum hakkında iki söylenti vardır. Birinci söylentiye göre Barzanlıların Van sınırına yakın Mezuri/Mizuri? nahiyesine çekilip İngiliz saldırısı sürerse Van içine iltica edecekleridir. İkincisi ise aşiretlerin İngilizlere üstünlük sağlayıp onlardan dört top aldıklarının öğrenildiğidir. Ama mesafe uzak olduğu için bu durumun gerçekliğini anlaşıp diyen gönderilenler henüz dönmediğinden haber alınmadığıdır. Devamla aşiretlerin Van'a sığındıkları, İngilizler takip ederse kullanacakları hareket hattı için izin istedikleri yolundadır³⁰.

Burada bir olaya daha değinmek isteriz. Şöyle ki İngiltere'nin Musul'daki siyasi görevlisi Leachmann, 27 Eylül 1919'da Şırnak'ta bulunan Abdurrahman Ağa'ya bir mektup göndermiştir. Bu mektubunda Nasturi ve Ermenilerin askerî olarak eğitildiklerini belirtirken amaçlarının Hristiyan köyleri korumak ve düzeni sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Buna karşılık Müslümanlar Hristiyanlara saldırmazlarsa askerî eğitim alan Nasturi ve Ermenilerinde mukabil bir harekete dolayısıyla herhangi bir hasara yol açmayacakları söylenirken bu askerlerin İmadiye köylerinde birçok zarara yol açmalarına rağmen zararların ödendiği, üstelik bunların başında bulunan subaylara gerekli emirler verilerek askerlerin hasar yapmamalarının istendiği bildirilmiştir. Nihayet İngiliz ordusunun büyük bölümünün İmadiye'de halen bulunmakta olduğu ve geri kalan kısmının da Hristiyan köylerinin gerisinde bulunduğu düşünülerek Kürt aşiretlerin aksi harekette bulunmaması arzusu ile mektup sonlandırılmıştır³¹.

Kürt aşiretlerin bu dönemde Nasturi ve Ermenilerle yaşadığı olumsuz durumlardan bağımsız olarak kendi aralarında da sorunlar yaşandığı görülmüştür. Örneğin Mardin Mutasarrıflığı'nın telgrafı bize bu bölgede Şammarlılarla Dakori aşiretinin çatışmalar yaşadığını göstermektedir. Zira 28 Nisan 1918 tarihinde Van Vali Vekili Kadri Bey, Mardin Mutasarrıflığı'nın telgrafı paralelinde İstanbul'a Şammarlılarla Dakori aşireti arasında meydana gelen çatışma hakkında bilgiler sunmuştur. Buna göre Maşkal Bey'in biraderi Maslat sekiz on atlı ile Dakori aşireti'nin merasındaki koyunlarından birkaç baş koyun alıp gitmeleri karşısında çobanları yardım istemiştir. Bunun üzerine koyun sahiplerinin olay yerine gelmesiyle yaşanan çatışmada Şammar aşiretinden iki ölü ve Maslat ile bir iki kişi ve dört beş kısrağı yaralanmıştır. Ardından Şammarlılar Dakorililere tekrar saldırarak 60-70 kadar koyun almışlar ve jandarma müfrezesinin o esnada yetişmesi ile beraber taraflar yerli yerine çekilmişlerdir. Nihayet olayların yeniden yaşanmaması için bölgede jandarma birliklerinin devriye gezmesi gerektiği notu ile telgraf sonlandırılmıştır³².

2. Nasturilerin Uluslararası Platformlardaki Girişimleri (1919-1920)

Nasturiler uluslararası arenaya çıktıkları zaman zihinlerindeki düşünce şöyle ifade edilebilir: "Geçmişte özellikle eğitim alanında yaptıklarıyla insanlığın gelişiminde yeri olan, asırlardır dininden dolayı baskı gören ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerin çağrularına

²⁹ Deniz Bayburt, *Türk Tarihinde Süryaniler (1880-1938)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009), 172.

³⁰ BOA, DH. KMS. Dosya No: 50-3, Gömlek No: 17 Belge 8.

³¹ La Question De Mossoul, Belge No: 70.

³² BOA, DH. EUM. Asayiş Kalemi Evrakı, Dosya No:73 Vesika No:82 Belge 3.

rağmen bağımsız devlet vaadi sebebiyle İtilaf Devletlerinin yanında yer alan Nasturiler ayrı bir devlet olabilecek kadar nüfusa sahiptir. Bu sebeple Nasturiler için bağımsız bir devlet kurulmalı, fakat kendi kendilerini yönetebilecekleri hale gelinceye kadar, en az 25 sene, bu devlet bir manda idaresinde yaşatılmalıdır. Nasturi mültecilere yardım edilmeli ve savaş tazminatı konusunda da yardımcı olunmalıdır³³.”

Böyle bir hedef doğrultusunda harekete geçen Nasturilerin faaliyetlerine bir örnek olmak üzere Urmiye’de Kilise Misyonerlik Kuruluşu’nda eğitim gören bir din adamı olan Abraham Yohannan’ın, Nasturiler’in temsilcisi olarak Paris’e gitmesinden bahsetmek gerekir³⁴. Yohannan, Amerika Süryani Ulusal Cemiyetleri adına Paris Barış Konferansı’na 29 Mart 1919’da sunduğu dilekçede başlangıçta Amerika veya İngiltere’nin mandaterliği altında ama sonrasında bağımsızlığını kazanacak bir Nasturi Devleti’nin kurulmasını istemiştir. İstedikleri devletin sınırlarını da doğuda Urmiye Gölü’nün batı kıyısı, kuzeyde Van Gölü’nün güneyinden Bitlis’e kadar uzanan yerler, batıda Malatya’yı dışarıda bırakıp Fırat Nehri’ni izleyip Harput’tan geçen kısım, güneyde Antep’in batısından Halep’i de içerecek şekilde Bağdat’ın kuzeyinden Urmiye Gölü’ne ulaşan hat olarak yaklaşık 450 bin kilometre karelik bir alan belirlemiştir³⁵. Aşağıdaki harita söz konusu bu alanın zihinlerde biraz daha somutlaştırılması için faydalı olacaktır.

Harita-2³⁶

Kafkasya’da yaşayan Nasturi-Süryaniler’i temsil etmek üzere Paris Barış Konferansı’na katılan “Trans-Kafkasya Süryani Meclisi Delegasyonu” da Osmanlı ve İran

³³ Deniz Bayburt, “Milli Mücadele Dönemi’nde Süryaniler”, *Akademik Bakış*, C. 3, S. 6, (2010): 56.

³⁴ Suat Akgül, *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*, (Ankara: Berikan Yayınları, 2004), 80.

³⁵ Özdemir, age, 133,134.

³⁶ Bu harita tarafımızdan Google Map’te yer alan sınır haritası üzerinde çizilmiştir.

topraklarında Süryani yoğunluğunun olduğu yerlerin bir araya getirilip bağımsız devlet haline dönüştürülmesini talep etmekteydi³⁷.

Bağdat'ta bulunan İngiliz yetkililere resmen başvurarak Paris Barış Konferansı'na katılmak istediklerini belirten Patrik Paulus Mar Şimun da dilekçesinde bazı isteklerini sıralamıştır. Bu cümleden olmak üzere Ermenilerle Nasturilerin ayrı etnik gruplar olduğunun kabul edilmesini, İngilizlerin Kürt ve Nasturi köy sınırlarını yeniden belirlenmesini, Kürtlerin işgal ettiği kilise topraklarının ve yine Kürtlerin elinde bulunan Nasturi esirlerin geri verilmesini istemiştir. Devamla Kotur, Berwar ve Oramar aşireti liderlerinin ve Patrik Mar Şimun'u öldürenlerin cezalandırılmasını, ayrıca Nasturi halkının resmi liderinin kendisi olması gerektiğini belirtmiştir³⁸. Aslında Mar Şimun, sadece kendi toplumunun geleceğini garanti altına almayı, Türkiye'de önceden yaşadıkları yerlere geri dönmeyi, Başkale, Musul, Cezire ve Urmiye'de İngilizlerin koruması altında yaşamlarını sürdürebilmeyi istemekteydi³⁹.

Patrik Paulus Mar Şimun, Paris'te kendilerini temsil etmek üzere kız kardeşi Surma Hanım'ı seçmiştir. İngiltere ise önce bir müddet bu heyeti oyalamış, ardından konferans öncesi Londra'yı ziyaret etmeleri kaydıyla Paris'e gitmelerine izin vermiştir. Londra'dayken Lordlar Kamarası'nın Nasturiler ile ilgili görüşmelerine şahit olan Surma Hanım, bu tartışmalarda Canterbury Piskoposu'nun, anavatanlarına dönmelerine izin verilmeyen Nasturilerin yaşadıklarını anlatmasına ve Nasturilerin olduğu yerlerde Türk hâkimiyetinin bitirilmesini istediğine tanıklık etmiştir. Lord Curzon ile görüşmesinde ise kendisine Nasturilerin güvenli bir şekilde geri dönmelerini sağlamanın hemen mümkün olmadığı, bunun gelecek baharda belki olabileceği, görevlerinin İranlı Nasturilerin İran'a, Türkiye'dekileri de Hakkâri'ye yeniden göndermek veya elimizin uzanabileceği topraklarda yerleştirmek olduğu söylenmiştir. Irak Nasturi Heyeti'nin meselelerini Londra'da çözmeyi düşünen İngiltere, Paris Konferansı bitinceye kadar heyeti Londra'da alıkoyarak Paris'e göndermemiştir⁴⁰.

Nasturiler, Paris Barış Konferansı'ndan çok şey beklemişler, fakat tüm girişimlerine rağmen istedikleri sonuca ulaşamamışlardır. Çok sayıda heyet tarafından taleplerini dile getirsel de büyük devletler Nasturilerin amaçlarını pek önemsememişlerdir⁴¹.

Paris'te umduğunu bulamayan Nasturiler sonrasında San Remo Konferansı'nda ortaya çıkmışlardır. Fakat Nasturilerin dileklerini San Remo'da Lord Curzon dile getirmiştir. Lord Curzon, Türklerin yerlerinden ettiği ve o an için Bakuba Kampı'nda İngiliz denetiminde yaşayan yaklaşık 100 bin kişilik Hıristiyan nüfusun da bağımsız Kürdistan kurulduktan sonra eski yerlerine yerleştirilmesi ve bunun da imzalanacak antlaşmada yer alması gerektiğini ifade etmiştir. Türk-İran sınırında bir düzenleme yapılarak bu durumun halledilebileceğini söyleyen Curzon, kaderi Ermenilere benzeyen Nasturiler için sorumluluk almaktan çekinilmemesinin de altını çizmiştir⁴². Lord Curzon'un esas hedefi ise İngiltere için maddi sıkıntı yaratmaya başlayan Bakuba Kampı'nı kapatmaktır⁴³.

Konferansta Hakkâri civarından gelen Nasturilerin Surma Hanım önderliğindeki istekleri İngiltere için zorlayıcı olmuştur. Çünkü Türkiye ile ilgili kesinleşmiş bir anlaşma yoktu ve daha sınırlar da belirlenmemiştir⁴⁴. Bu arada denilebilir ki Lord Curzon'un Musul ile

³⁷ age, 134-135.

³⁸ age, 133.

³⁹ Anzerlioğlu, age, 99.

⁴⁰ Bayburt, age, 183.

⁴¹ Çiçek, agm, 544.

⁴² Anzerlioğlu, agm, 181.

⁴³ Bayburt, agm, 58.

⁴⁴ Özdemir, age, 140-141.

Türkiye ve komşuları arasında kendi korumalarındaki Nasturilerin yaşadığı bir tampon bölge oluşturmak istediği aşikârdır⁴⁵. Surma Hanım ise İmadiye ve Botan'dan Gevar Ovası'nın Şemdinli ve Harifta Dağı'nın kuzeyine kadar olan alana Türklerden tamamen bağımsız ve İngiltere'nin koruması altında yerleştirilmek istediklerini belirtmiştir. Fakat San Remo Konferansı'ndan ne Nasturilerin istediği gibi bir netice çıkmış, ne de İngilizlerin diğer devletlere kabul ettirmeye çalıştığı Hakkâri'nin Nasturilere verilmesi konusu onaylanmıştır⁴⁶.

3. İngiltere'nin İç Toprak Projesi ve Ağa Petros'un Planı

Paris ve San Remo Konferanslarından umduklarını bulamayan Nasturiler, isteklerini masa başında elde edemeyeceklerini anlayıp harekâta geçmeye karar vermişlerdir. İngilizler de başlarının çarelerine bakmaları konusunda Nasturilere baskıya başlamıştır⁴⁷. Ancak bu sıralarda gündeme gelen bir plan üzerine İngilizler yeniden Nasturileri yönlendireceklerdir.

Bu cümleden olmak üzere İngiltere'nin "Irak'ın Yönetim Raporu" başlıklı belgede bir Asur Devleti kurulması için düşünülen farklı proje tartışmaları arasında en çok umut bağlanılarak vaat edilmiş gibi görünen bir projeden, Asurluların İmadiye ilçesinde iç toprakta kurulması teklifinden bahsedilmiştir. Üstelik bu projenin halkın büyük bir kısmı tarafından iyi karşılandığı belirtilmiştir⁴⁸. Ağa Petros'un⁴⁹, 1920 Mart'ında İngiltere'ye sunduğu bu yerleşim planı⁵⁰ riskli olsa da Nasturilerden kurtulmak isteyen İngilizler, planı kabul etmişlerdir. Bu plana göre; Ağa Petros doğuda Gevar'dan Ushnu'ya kadar çekilen bir sınırla ve ardından Urmiye'ye kadar genişleyen İran-Türk sınırı üzerinde çok yüksek olmayan dağlık bölgelere uzanan toprakları, silahlı 8.000 Nasturi ile işgal ederek üs haline getirecek ve böylece Nasturilerin yurtlarına dönmelerini sağlayacaktır. Nitekim Petros, bu bölgeyi işgal edebileceğini düşünmüştür. Böylece de Petros'un egemenliğinde Hakkâri ve Urmiye'nin birleştirilerek Türkiye-İran-Irak arasında bir tampon devlet oluşturulması istenmiştir. Söz konusu harekât için de Petros'un komuta etmesi ve sadece danışma niteliğinde birkaç İngiliz subayının tahsis edilmesi tasarlanmıştır⁵¹. İngiltere için durum daha farklıydı. Zira bu insanlar eski yerlerine ulaşabilirlerse büyük bir başarı elde etmiş olacaklardı. Ama ulaşamazlar ise Musul'un

⁴⁵ Öke, age, 138.

⁴⁶ Bayburt, agm, 58.

⁴⁷ Kaymaz, age, 180.

⁴⁸ La Question De Mossoul, Belge No: 71.

⁴⁹ Ağa Petros, ulusuna sunduğu planıyla gündeme gelse de Mar Şimun'un öldürülmesinden sonra komutayı ele geçirmiştir. Komutanlığın gerektirdiği yeteneklerden eksik olmasına rağmen kendini iyi bir savaşçı göstererek Nasturilerin yeni lideri olmuştur. Fakat entrikaya eğilimleri, onu Bakuba'da İngiliz otoriteleriyle kötü duruma getirmiştir. Bununla birlikte bu adam İngilizlere kullanabilecekleri en iyi adam gibi görünmüştür. Bu sebeple İngilizler tarafından plan kabul edilmiştir. La Question De Mossoul, Belge No: 71.

⁵⁰ Kaymaz ve Özdemir bu planın Ağa Petros tarafından İngilizlere sunulduğunu söylerken Anzerlioğlu ise Irak'taki İngiliz yetkililerin Nasturilere bu planı önerdiğini belirtmektedir. Bkn. Kaymaz, age, 180, Özdemir, age, 130, Anzerlioğlu, age, 103. Bizim temin ettiğimiz belgede de Ağa Petros'un ulusuna bir plan sunduğu, İngiltere tarafından da Ağa Petros'un kullanabilecekleri en iyi adam olabileceği düşünülerek planın kabul edildiği yazılıdır. Yani plan, Ağa Petros tarafından ortaya konulmuştur. La Question De Mossoul, Belge No: 71.

⁵¹ La Question De Mossoul, Belge No: 71.

kuzeyine mesela İmadiye'ye⁵² yerleşebilirlerdi. Böylece Musul'un kuzeyden gelebilecek her türlü tehlikeye karşı korunması sağlanabilirdi. Bununla birlikte hem Urmiyeli hem de Hakkâri Nasturilerden birleşik bir Asur milleti oluşturulması halinde Amerika ve Tebriz'deki Nasturiler de bu harekete destek verebilirlerdi⁵³.

Bununla birlikte içinde bulunulan şartlara bakıldığında göçmen Nasturilerin Urmiye ovasındaki İranlılar ve Hakkâri dağlarındaki Türkler olarak iki esas gruba bölündüğü ancak her ikisinin de yurtlarına geri dönerek İngiliz himayesinde yerleşmeyi düşündüğü görülmektedir. Fakat bu noktada bazı sıkıntılar göze çarpmaktadır. Çünkü dönmeyi düşündükleri yurtlar farklı yerlerde bulunmaktadır. Yine teoride bu insanlar tek bir cemaat kursa da, uygulamada içlerinden çoğu sadece kendi soylarından veya köylerinden olanlara güvenmekte ve başkalarını çok az düşünmektedirler. Ayrıca, savaşın oluşturduğu tansiyon ve mülteci kamplarındaki hayat şartları, halkın eski şefleri altındaki eski düzenlerini ve saygıdeğerliklerini özlediklerini göstermektedir⁵⁴.

Öte yandan, İran hükümeti Nasturilerin güvenliğini sağlayacak durumda değildir. Zira Urmiye ilçesinde tek etkili otorite, Şekak aşireti'nin reisi Simko'dur⁵⁵. Üstelik Simko, 1918 tarihinde Asur Patriğini öldürmüştür⁵⁶.

Aslına bakılırsa İngiltere bazı şartlar altında, Ağa Petros'un planının imkânsız olmadığını düşünmüştür. Bu şartlar ise bölgede yaşayan Kürtlerin Nasturilere muhalefet etmemeleri, içlerindeki Türklere uymamaları, duymazlıktan gelmeleri, savaşçıların ve büyük bir kadın ve çocuk kitlesinin, zor bir yol seçilerek taşınmasının zorlukları –ki bu zorluk başa çıkılmaz olduğunu kanıtlamaz-, Ağa Petros'un komutayı iyi yapacağını kanıtlayıp taşınma esnasında kendi halkını iyi idare ederek düzeni sağlayabilmesi olarak ifade edilmiştir. Yine Petros, kendi öz dağlarına geri dönmeden önce, savaşçılarını sağ salim Urmiye'nin batısındaki verimli ovalara varacaklarına inandırırca bu planın imkânsız olmadığı söylenmiştir⁵⁷.

Nisan 1920'ye kadar Nasturilerin % 75'i kabul ettiklerini bildirme yoluyla Ağa Petros'un projesini kabul etmiştir. % 25'lik kesim ise mevcut Patriğin yani Mar Şimun'un güdümü altında olmayı yeğleyen Nasturilerdir ki projeye uzak durmuşlardır. Aslında Mar Şimun ailesi teorik olarak Nasturilerin şefidir ve savaş boyunca, o zamanki patrik liderliği altında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Benjamin Mar Şimun 1918'de öldürülünce kardeşlerinden en genci ve en zayıf olanı Paulus bu görev için yarı vasi seçilmiştir. Bu sebeple de bu aile geri plana düşerek arka planda kalmıştır. Üstelik Paulus Mar Şimun, tüberkülozdan ölümcül hasta olduğu için kısa süre sonra 1920 yılında ölmüştür. Daha sonra patrikliğe 13 yaşında bir çocuk kutsanarak seçilmiştir. Sonuç olarak bu tarafın yani % 25'lik kesimin muhalefeti önemsenmeyebilirdi. Yaklaşık 4.500 kişilik nüfuslarıyla yeni Mar Şimun'a karşı sadakat

⁵² Bununla birlikte İngiliz hükümeti, bu bölgeden İngiliz birliklerinin çekilmesine kadar bu konu üzerinde hiçbir karara varamamış, dolayısıyla proje yapılamaz hale gelmiştir. Sonuç olarak bu bölge terk edilmiştir. La Question De Mossoul, Belge No: 71.

⁵³ Bayburt, agm, 59-60.

⁵⁴ La Question De Mossoul, Belge No: 71.

⁵⁵ Nasturilerin lideri durumundaki Mar Şimun'u öldüren Simko yani İsmail Ağa ise Şekak aşireti'nin reisidir ve Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı askerleri geri çekilince Tebriz de dâhil Kuzey İran'daki Azeri ve Kürtlerin yaşadığı yerler kendisinin kontrolüne girmiştir. İngilizlerin Ermeni, Nasturi ve Kürt grupları kullanmasına karşı Osmanlı Devleti ve Ankara Hükümeti Simko'ya yardım etmiştir. 1922 yılının Temmuz ayına kadar Simko'nun yönetimi devam etmiştir. Kemal Kirişçi- Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 79.

⁵⁶ La Question De Mossoul, Belge No: 71.

⁵⁷ La Question De Mossoul, Belge No: 71.

göstermekteydiler⁵⁸. Patrik Mar Şimun hakkında Osmanlı vesikalarında din ve aşiretlerin reisi olduğu ve her Nasturi'nin yılda yaklaşık 50 para verdiği, hükümetten de 1909'a değin aylık 2500 kuruş maaş alırken bu maaşın 1500 kuruşa indirildiği ifade edilmektedir⁵⁹.

Ağa Petros'un planı yani ulusun, kalkış noktası olarak seçilen Bakuba'dan Mindan'a taşınma olayı nihayet Mayıs 1920'de başlamıştır. Takip edilmesi düşünülen yol Akra'dan, Barzan'ın zor bölgesi etrafından Gevar'a giden yoldur. Hâlbuki Urmiye yolu daha kolay bir yoldu. Ancak Akra yakınlarında bu amaçla birçok miktarda besin ve cephane toplanarak Jugardaki depolarda saklanmaya başlanmıştır. Görüldüğü üzere plan için hazırlıklar başlamışsa da harekete geçmeden önce 1920'de gerçekleşen Arap İsyanı bu harekâtın ertelenmesine sebep olmuştur. Zira bu isyanda Bakuba Kampı saldırıya uğramış ve Sürçi Kürtleri tarafından Jugardaki depolar yağmalanmıştır. Neticede bu isyanı Nasturiler bastırmışlardır. Fakat Hakkâri harekâtı için mevsimsel bir dezavantaj meydana gelmiştir. Çünkü ülkenin durumu Ekim ayının sonlarına kadar başka hareketlere engel olmaktadır. Bu arada Irak'taki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı ve Bağdat'taki İngiliz Mülkî Komiseri (civil commissioner) Sir Arnold Talbot Wilson'un (1918-1920) geç gelmesi gecikmenin ikinci sebebi olarak söylenebilir. Fakat hazırlıklar için büyük harcamalar yapılmıştır. Durum "ya şimdi, ya da hiçbir zaman" şeklinde kendisini göstermiştir. Bu sebeple 27 Ekim 1920 tarihinde, Ağa Petros ordusu ile birlikte Akra geçidine gönderilmiştir⁶⁰.

Orduda 4000 iyi tüfekli silahlı kişi vardır ki tüfeklerin çoğu Türklerin kullandıkları silahlar ile aynıdır. Ayrıca savaş topları da bulunmaktaydı. Gidenler toprakları işgal edecek daha sonra kadınlar onları takip edecektir. Orduda ayrıca üç tane de teğmen yer almıştır. Yine gıda malzemelerinin büyük kısmı Jugardan karşılanacaksa da yol üzerindeki yerlerden yararlanmaları önerildiğinden az miktarda yiyecek yola çıkmışlardır⁶¹.

Harekât esnasında, Zap Geçidi dolayında Ağa Petros ile İngiliz otoritelerine düşmanlığı olan Barzan aşiretinden Şeyh Ahmed ve Zibar aşiretinden Faris Ağa arasında uzlaşma da sağlanmıştır. Faris Ağa batıya doğru Narva ve Raikan'a geri çekilmiştir. Böylece önemli bir engel ortadan kaldırılmıştır. Ama Ağa Petros'un birliğinin sol kanadına yerleştiği Tiyyari ve Tuhuma aşiretleri⁶² yeterince silahla eski düşmanlarından intikam alabilmek için hiçbir zaman ilgi ve coşku duymadıkları planı ve birliği terk edip Narva ve Raikan'a doğru çok sert bir şekilde ilerlemişlerdir. İki ilçeyi de yağma etmişlerdir. Şal topraklarını da yağmalayan Tiyyari ve Tuhuma aşiretleri, İngilizlerin "Reis" olarak isimlendirdiği Hacı Reşit Bey tarafından durdurularak başarısızlığa uğratılmışlardır. Urmiyeli Nasturiler ise soğuktan 100 kadar kayıp verdikten sonra Akra ve Mindan'a dönmüşlerdir. Zira kışın çok erken gelmesi, yağmurun aşırı yağarak nehirlerin taşması da bunda etkili olmuştur. Çünkü bu sebeple birkaç yüz tüfek, binek ve taşıma hayvanlarının büyük bir bölümünü kaybetmişlerdir⁶³.

Neticede Ağa Petros'un planı, hedefine ulaşamamıştır. Zaten Nasturilerin birlik duygusundan ve disiplinden mahrum bir halk olduğu düşünülürse bu sonuç normal karşılanmalıdır. Dolayısıyla proje bir fiyaskoyla bitmiş ve bu ortaklık sadece Kürtlerin

⁵⁸ La Question De Mossoul, Belge No: 71.

⁵⁹ BOA, DH.EUM., Dosya No:73, Vesika No: 1/3.

⁶⁰ La Question De Mossoul, Belge No: 71.

⁶¹ La Question De Mossoul, Belge No: 71.

⁶² Tiyyari ve Tkhuma Hakkâri'deki Nasturi bölgeleridir ve Nasturilere yönelik faaliyetler için İngiliz misyonerlerin ilk olarak gönderildikleri yerlerdir. Tiyyari'de 2, Tkhuma'da 1 misyon merkezi kurulmuştur. Ayrıca iki yerde de beşer tane misyoner okulu açmışlardır. Bkz. Özdemir, age, 19, 23.

⁶³ La Question De Mossoul, Belge No: 71.

güvensizliğini arttırmıştır. Bu durum onları isyan ettirmek isteyen hem halka hem de İngilizlere ters bir durum halini almıştır⁶⁴.

Bu gerçeğin yanında yol seçimi, yola çıkış tarihinin gecikmesi, gıda ve diğer ihtiyaçların eksikliği, komuta kademesinin başarısızlığı, örgütlenme ve düzen kurmada yetersiz kalmaları da planın Nasturiler açısından aleyhte sonuçlanmasına sebep olmuştur. Uğradıkları zararlardan dolayı Kürtlere İngiltere tarafından ödemelerde bulunulmuştur⁶⁵. Bülent Özdemir, Nasturilerin bölgede yaptıkları katliamlara karşı İngilizlerin yaptığı bu ödemelerin büyük meblağlar tuttuğunu söylemektedir⁶⁶.

Harekât sonrasındaki bir diğer gelişme de Irak'taki İngiliz yöneticilerin, askeri yönden başarılı olamayan Nasturileri orduya kaydederek yeniden eğitime tabi tutmaya karar vermeleri olmuştur⁶⁷. Hakkâri Harekâtı'nın başarısızlığından Ağa Petros'u sorumlu tutan İngiltere bu sebeple onu saf dışı bırakmaya karar vererek bunun yollarını aramaya başlamıştır. İngilizlerin bu tavrı üzerine Ağa Petros Fransa'ya gitmek durumunda kalmıştır. Fransa'dan İngiltere'ye çok sayıda mektup gönderen Ağa Petros, Birinci Dünya Savaşı sırasında Nasturilerin İtilaf Devletlerinin yanında bulduklarını ve bu halktan 275 bin kişinin hayatını kaybettiğini, çoğunun da ev ve mallarından olduğunu belirterek otonomi talebinde bulunmuştur. Bu mektuplarda savaşın başında Almanya ve Türkiye'yi dinlemedikleri için bu durumda olduklarını da eklemiştir⁶⁸.

4. İngiltere'nin Nasturi Kamplarını Tasfiyesi

İngiltere, 1921 yılı Ocak ayında Bakuba Kampı'nı kapattıktan sonra Akra yakınlarında yeni bir kamp oluşturmuştur. Hakkâri Harekâtı'ndan dönebilen ve Bakuba'dan ayrılan 20 bin Hıristiyan, yeni kurulan Mindan Kampı'na yerleştirilmişlerdir. Yerleştirilenlerden 14 binini Hakkâri Nasturileri oluşturmuştur. Bunun dışındakiler ise Urmiye Nasturileridir. Her ne kadar İngilizler Nasturileri Mindan'a toplamışlarsa da Şubat 1921'de aldıkları bir kararla bunları Hakkâri ve Urmiye'deki topraklarına “*tedrici sızma hareketi*” şeklinde göndermeyi uygun görmüşlerdir. Böyle bir karar alınmasındaki nedenlerden birisi, uzun zaman Fransız misyonerlerin himayesinde kalan ve onlar tarafından yönlendirilen Nasturilerin sadakatine tam olarak güven duymamalarıdır⁶⁹. Yine Bağdat'taki İngiliz işgal idaresinin Hakkâri'ye tedricen sızma operasyonu uygulamasının sebebi Hakkâri'yi Irak'a katacak halde Irak lehinde bir sınır çizilebilirdi. Bu amaç 9 Aralık 1921'de Sir Percy Cox tarafından Churchill'e iletilmiştir. İngilizler kuzeye gönderip konuşlandırdıkları Nasturilerin tamamını silahlandırmışlar, 2 bin kadarını da paralı asker olarak İngiliz subayların emrine vererek içte asayiş sağlamaya çalışmışlardır⁷⁰. Ayrıca Nasturilerin İngiltere'ye artık maddi yönden yük olmaya başlaması da bu projede etkili olmuştur⁷¹.

Açıkçası İngilizler yıllardır baktıkları Nasturilerden zamanla şikâyet eder hale gelmişlerdir. Bu konuda uzun zaman Nasturilerin yanında yaşayan misyoner Wigram, onların bedavacılığından ve mızımlığından, sürekli daha fazlasını isteme huylarından tüm İngiliz

⁶⁴ La Question De Mossoul, Belge No: 71.

⁶⁵ La Question De Mossoul, Belge No: 71, Akgül, age, 83.

⁶⁶ Özdemir, age, 130.

⁶⁷ Öke, age, 138.

⁶⁸ Bayburt, agm, 60.

⁶⁹ Kaymaz, age, 181,182.

⁷⁰ Kaymaz, age, 182.

⁷¹ Öke, age, 122.

memurlarının bıktığını ifade etmiştir. Wigram, Nasturileri artık liderlerini tanımayan, plansız yaşayan ve kendilerinden birisinin önerdiği projelere bile rağbet etmeyen, birlik olmaları gerektikleri halde dağılmaya başlayan bir halk olarak tanımlamıştır⁷².

Nasturilerden artık memnun olmayan İngilizler, onları buldukları Mindan Kampı'ndan tasfiye etme işlemini de 1921 Mayıs ayında başlatmışlardır. Kamptaki insanların gruplar şeklinde önceden yaşadıkları topraklarına gitmeleri için zorlamışlardır. 1921 Ağustos'unda Mindan Kampı tamamen tasfiye edilmiştir⁷³. Bu “*tedrici sızma*” hareketiyle 8 bin Hakkâri'li Nasturi Anadolu'ya geçmiştir. Urmiyeli Nasturilerden bir grup da Avrupa ve Amerika'daki akrabalarının yanına gitmişlerdir. Diğerleri ise Bağdat üzerinden Urmiye'ye ulaşmaya çalışmış ya da Bağdat'ta kalmayı tercih etmiştir⁷⁴. Urmiye'ye girmeye çalışanlar Ağustos 1922'ye kadar bunu gerçekleştirememişlerdir. Çünkü o sırada bu bölgede Kürtler yaşamaktaydı ve İran askerlerinin 1922 Ağustos'unda Kürtleri buradan atmasına değin Nasturiler; Hemedan, Tebriz, Kirmanşah ve Meraga'da durmuşlardır. Bu tarihten sonra Urmiye'ye yerleşen Nasturilere İran bir zorluk yaşatmamıştır⁷⁵. Zaten Urmiye'ye varabilen Nasturi sayısı oldukça az olmuştur. Bu kişiler çiftliklerde çalışan narin yapıda insanlar olduklarından ağır şartlarla baş edememişlerdir. Çoğu da Kürtlerin saldırılarıyla yollarda ölmüştür. Dağlarda yaşamaya alışkın, sağlam yapılı ve savaşçı olan Hakkâri'li Nasturilerse hayatta kalmayı başarmışlardır. Mindan'daki 14 bin Hakkâri'li Nasturi'den 7500'ü Musul Ovası, Dohuk, İmadiye ve Zaho'da bulunan dağların yamaçlarındaki köylere yerleştirilmiş veya Hakkâri'ye gönderilmişlerdir. Ağa Petros ile beraber kalmayı tercih ettiğinden kendi hallerine bırakılan 6500 Nasturi'den bir kısmı da Suriye'ye geçmiş, kalanlar da dağılmışlardır. Hakkâri'ye gidenler de ya 1922'de geri dönmüşlerdir ya da 1924 Nasturi Ayaklanması'na değin orada kalmışlardır⁷⁶.

Bu arada 1921 senesi itibariyle İngiltere, Musul bölgesindeki askerlerini çekmeye başladıktan sonra burada Nasturi, Arap ve Ermenilerden oluşturdukları ve “*şabbane*” ismini verdikleri ücretli askerleri kullanmaya başlamışlardır. Bu askerler 200-400 kişilik gruplar şeklinde İngiliz subaylarının komutasına verilmişlerdir⁷⁷. İngilizlerin buradaki askerlerini çekmeye başlamalarındaki sebep, Churchill'in Irak'taki askerî harcamaları kısmak istemesidir. Bu doğrultuda İngiliz kara birlikleri bölgeden alınarak yerlerine hava gücü yerleştirilmiş; kara gücü olarak da Irak ordusuyla levilerin⁷⁸ kullanılması kararlaştırılmış, bu karar Mart 1921'de Kahire Konferansı'nda kabul edilmiştir⁷⁹. İşte bu askerler 1921 senesinden başlayarak Irak-Türkiye sınırında güvenliği sağlamaya başlamışlardır. Kürtler ve Araplardan ziyade Nasturilere güvenen İngilizler, Musul meselesi halloluncaya kadar bu halkı kullanmaktan geri durmamışlardır⁸⁰. Bu bağlamda 21 Haziran 1921'de Erçak Nahiyesi'ne gelerek yöre halkını korkutan Nasturiler, ertesi gün de Hakkâri'nin Çal (Çukurca) Nahiyesi'ne saldırmışlardır.

⁷² Özdemir, age, 109.

⁷³ Kaymaz, age, 181.

⁷⁴ Anzerlioğlu, age, 107, 152.

⁷⁵ Akgül, age, 86.

⁷⁶ Kaymaz, age, 181,182.

⁷⁷ Zekeriya Türkmen, “Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, Mart, S.49, (2001): 49-60.

⁷⁸ Toplama ve devşirme anlamına gelen “levi” ya da “levy” Teyyari (Asuri) askerlere verilen isim olmuştur. Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, (İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1996), 192, 257.

⁷⁹ Kaymaz, age, 200.

⁸⁰ Özdemir, age, 152.

Nasturilerin bu tecavüzlerine karşı Şemdinan'daki müfrezenin önlemler alması salık verilmiştir. Eğer Hakkâri ve civarına bir tabur yerleştirilmezse buralardaki Nasturi faaliyetlerinin gizliden veya açık bir şekilde süreceleceği de ifade edilmiştir. Buna karşı Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne (Genelkurmay Başkanlığı) bir telgraf çekerek bu olayların Nasturi propagandası olduğunu, Nasturilerin Van'a saldıracaklarını zannetmediğini ama böyle bir şey olursa gereken önlemlerin alınacağını belirtmiştir. Genelkurmay Başkanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı'na da bu durum bildirilerek eğer Nasturiler önemli bir faaliyete girişirlerse vilayetin hemen Şark Cephesi Kumandanlığı'na başvurmasını istemişlerdir⁸¹.

İngiltere'nin Nasturi kamplarını tasfiye sürecinde Nasturiler bağımsız bir Nasturi Devleti kurabilme noktasında siyasi olarak bir takım girişimlerde bulunmuşlar ve İngiltere'nin desteğini yeniden kazanmaya çaba göstermişlerdir. Bu düzlemde Ağa Petros, 20 Mayıs 1922'de ABD Başkanı'na Nasturilerin lideri olarak milleti adına Anadolu topraklarında otonomi isteğinin belirtildiği bir rapor sunmuştur⁸². 1922'nin Eylül ayında ise Ağa Petros Marsilya'dan Lord Curzon'a bir mektup yazarak Anadolu'nun doğusundaki “*neredeyse tamamen Nasturilerin*” dediği toprakları istemiştir. İngilizler yardım etmezse Fransızlara başvuracaklarını söyleyen Ağa Petros'un bu mektubuna da pek olumlu bakılmamıştır. Bu durumun yeni çatışmalara yol açabileceğinden endişelenen İngiltere bu halkın aşama aşama ve gizlice eski yerlerine dönmelerinden yana olmuştur⁸³.

Nihayet diyebiliriz ki Nasturiler, kendilerine istedikleri yanıt verilmedikçe yeni arayışlar içinde olacaklardır.

Sonuç

Yıllarca Osmanlı Devleti'nin himayesinde ve hoşgörüsü altında yaşarken, büyük devletlerin vaatlerine kanarak bu durumu bozan ve Birinci Dünya Savaşı boyunca İtilaf Devletleri'nin hizmetini gören Nasturiler, her ne kadar bu görevi ayrı bir devlet haline gelebilme hayaliyle sürdürmüşlerse de savaşın bitimiyle gerçekleri görmüşlerdir.

Aslında Nasturiler Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın etkisinde daha fazla kalmışlardır. Rusya'nın 1917'de savaştan çekilmesi ile Kuzey Batı İran topraklarını terk etmesi Nasturileri endişeye düşürmüştür. İşte bu noktada imdatlarına İngiltere koşmuştur. Zira İngiltere Kafkasya'daki konumunu korumak amacıyla Irak ve Kafkaslardaki askerleri arasında bağlantı kurmayı istemiştir. Bu nedenle de Bakuba Kampı'nı oluşturmuştur. Bu süreçte ise İngiltere Nasturileri Kürt köylerini boşaltmak için kullanmaya çalışmıştır. Bu durumda Kürt aşiretleri ile İngiltere arasında çarpışmalar meydana gelmiştir. Ancak İngiltere, oyunlarına bir yenisini ekleyerek Kürtleri karşılarına almamak adına aşiret ağalarına mektup yollayarak amacın Hıristiyan köylerini korumak ve düzeni sağlamak olduğunu bildirmişlerdir. Müslümanlar saldırmazsa mukabil hareketin de olmayacağı belirtilmiştir. İngiltere, kendi amaçları doğrultusunda Nasturileri kullanırken Kürtleri de kullanabilmek adına o an için yumuşak bir siyaset izleme yolunu tercih etmiştir.

İngiltere'nin asıl hedefi Türkiye-İran-İrak arasında bir tampon devlet oluşturulmasıdır. Bu hedefin Ağa Petros'un egemenliğinde Hakkâri ve Urmiye'nin birleştirilerek gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. Bu olmaz ise Musul'un kuzeyine mesela İmadiye'ye yerleşebilecekleri tasarlanmıştır. Böylece Musul'un kuzeyden gelebilecek her türlü tehlikeye

⁸¹ Bayburt, agm, 61.

⁸² Özdemir, age, 145-147.

⁸³ Bayburt, age, 189.

karşı korunması sağlanabilecektir. Ancak söz konusu İç Toprak Projesi çeşitli nedenlerle başarısız olmuştur. Yine görüldüğü üzere hedef Nasturilerin bağımsız olması değildir. İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının korunması için düşünülen bir devlettir. Yani amaç İngiltere'nin menfaatinin korunması iken araç Nasturi devleti kurmaktır.

Bu doğrultuda Nasturiler, araç olduklarını fark etmeden veya fark etmiş olmalarına rağmen sonuçta meydana gelecek bağımsız bir devlet düşüncesinden hareketle İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına hizmet etmişlerdir. Ancak hizmet süresini doldurduklarında kendi hallerine bırakılmışlardır. Denilebilir ki Nasturiler, kendilerine verilen vaatlerin ve yapılan kışkırtmaların zararını görmekte gecikmemişlerdir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

BOA, DH. EUM. (Dâhiliye, Emniyet-i Umumiye, 4. Şube Evrakı), Dosya No:73, Vesika No: 1/3, Tarihsiz.

BOA, DH. EUM. AYŞ. (Dâhiliye, Emniyet-i Umumiye, Asayiş Kalemî Evrakı), Emniyet-i Umumiye, , Dosya No: 73 Vesika No:82, 27 Mayıs 1335.

BOA, DH. KMS. (Dâhiliye, Kalem-i Mahsus Evrakı), Dosya No:50-3 Gömlek No: 17, 3 Kânunusani 1336.

La Question De Mossoul De La Signature Du Traite D'armistice De Moudros (30 Octobre 1918 au 1 re Mars 1925), Yayına Hazırlayan: Ahmed İhsan, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Vekâleti, İstanbul, 1925; Belge No:70, 71, 72.

2. Hatıralar

Bayar, Celal. *Ben de Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş*, C. 1. İstanbul: Baha Matbaası, 1965.

3. Tetkik Eserler

3.1. Kitaplar

Akgül, Suat. *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*. Ankara: Berikan Yayınları, 2004.

Albayrak, Kadir. *Keldaniler ve Nasturiler*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

Al-jumaily, Qassam Kh., İzzet Öztoprak. *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

Anzerlioğlu, Yonca. *Nasturiler*. Ankara: Tamga Yayıncılık, 2000.

Çelik, Mehmet. *Ortadoğu Mozaiği Süryaniler-Nasturiler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996.

Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrı-Müslimler*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.

Kaymaz, İhsan Şerif. *Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*. İstanbul: Otopsi Yayınları, 2003.

Kirişçi, Kemal, Gareth M. Winrow. *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Öke, Mim Kemal. *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul/Kürdistan Sorunu (1918-1926)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.

Özdemir, Bülent. *Süryanilerin Dünü-Bugünü-I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.

Saatçi, Suphi. *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*. İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1996.

3.2. Makaleler

Erdal Açıkse, "Osmanlı Devleti'ni Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Elazığ (2000): 209-222.

Yonca Anzerlioğlu, "XIX. Yy. Ve Sonrasında Nasturi Hıristiyanlarının Faaliyetleri", *Türk Yurdu*, C. 18, S. 134, Ekim (1998): 178-187.

Deniz Bayburt, "Milli Mücadele Döneminde Süryaniler", *Akademik Bakış*, C. 3, S. 6, (2010): 45-72.

Kemal Çiçek, "I. Dünya Savaşı ve Nasturi-Süryaniler", *I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 541-545.

Dalyan, Murat Gökhan, "XIX. Yüzyıl Nasturilerinde Evlilik ve Düğün", *Turkish Studies*, V. 6/3, Yaz (2011): 661-673.

Cabir Doğan, "1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, Aralık (2010): 1-18.

Feridun Ergin, "Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VII, S. 20, Mart (1991): 165-173.

Edward Every, "The Assyrians", *Religion In The East*, V. I, Çeviren: Sami Kılıç, Cambridge University Press, (1969): 521-533.

Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921- 1923)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, S. 49, Mart (2001): 49-80.

3.3 Tezler

Deniz Bayburt, *Türk Tarihinde Süryaniler (1880-1938)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

Murat Gökhan Dalyan, *19. Yüzyılda Nasturiler*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2009.